

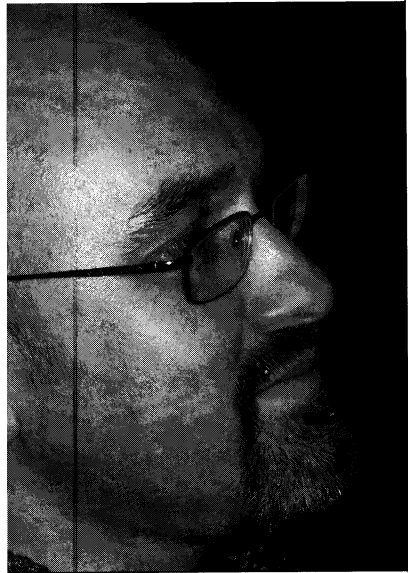
Sekulariseringens slut?

av Magnus Hagevi

I EN DEBATTARTIKEL i Svenska Dagbladet ondgjorde sig det socialdemokratiska statsrådet Morgan Johansson (2005) över religionens återkomst i politiken. Han önskade att forskarna skulle ta sig an denna problematik för att återberda religionen tillbaka till den privata sfären i samhället. Står vetenskap och forskare i frontlinjen för att mota tillbaka religionen?

Religion och vetenskap

Religionens återkomst är ett samhällsfenomen med bred förankring. I TV, radio och dagstidningar har religion kommit i fokus, problematiserats och ifrågasatts. Att orten Knutby numera förknippas med religiös extremism, att pingstpastorn Åke Green står inför rätta för hets mot homosexuella, kyrkornas politiska utspel om amnesti för flyktingar och dagstidningars sidor för livsåskådning är alla exempel på religionens återkomst i samhället. Det ökade religiösa intresset har även snabbt fångats upp av den trendkänsliga populärlitteraturen. Huvudkaraktär i den bästsäljande författaren Dan Browns *Da Vinci-koden* (2005)

Magnus Hagevi är fil.dr. i statsvetenskap och lektor vid Institutionen för samhällsvetenskap, Växjö universitet. Han är redaktör för antologin *Religion och politik* som publicerades år 2005 (Liber).

---

och *Änglar och demoner* (2005) är professor i något så udda som religiösa symboler. Men, är forskarna i verkligheten lika angelägna om att krypa ur föreställningen om en alltjämt pågående sekularisering?

Avsikten med denna artikel är att diskutera förhållandet mellan religion och vetenskap, men också att separat studera natur- respektive samhällsvetenskapens relation till religion. Först behandlas naturvetenskap, sedan samhällsvetenskap.

Naturvetenskap

I *Änglar och demoner* betonar författaren Dan Brown spänningen mellan religion och naturvetenskap. Måhända beskrivs detta förhållande både överdrivet och onyanserat (det är nästan lika populärt att kritisera Brown som att läsa honom), men det konfliktfyllda förhållandet mellan religion och vetenskap har sin aktualitet i forskarvärlden. Vetenskapsfilosofen Mario Bunge menar till exempel i *Treatise on Basic Philosophy* (1983) att det är omöjligt att förena två tankesystem så olika som religion och vetenskap. Albert Einstein och de vetenskapsmän som trots allt stått för en sådan förening har enligt Bunge förstått någondera av sin filosofi genom att arbeta fram en slags kompromiss. Det faktum att framstående vetenskapsmän bejaktar både religion och vetenskap säger, enligt Bunge, i sak ingenting om huruvida religion och naturvetenskap är två förenliga kunskapsystem.

I sina romaner tycks Brown mena — liksom statsrådet Johansson — att inte bara naturvetenskapen som tankesystem utan också

naturvetarna som personer står i ett speciellt motsatsförhållande till religion. Ett sådant påstående är ännu mindre självklart än det Bunge gör om naturvetenskapen. Inte bara Einstein utan även andra forskare i olika discipliner inom vetenskapen har uttryckt religiösa tankegångar. Ett exempel är upphovsmannen till idén om en ”big bang”. Den lanserades av den belgiska fysikern och tillika katolska prästen George LeMaitre år 1927. Han kritiserade den tidens tankar på ett icke-expanderande universum som var statiskt.

LeMaitre var naturligtvis nöjd med att hans teori om en ”ur-atom” överensstämde med hans religiösa övertygelse om ett skapat universum. Men hans fysiska idéer byggde helt på Einsteins relativitetsteori. LeMaitre var nog att skilja mellan sin tro och vetenskap. När påven Pius XII ville utnämna teorin till ett gudsbevis tillrättavisade LeMaitre honom. Han menade att en vetenskaplig teori alltid är relativ och gäller bara så länge den inte motbevisas. Att hänga upp kristen teologi på vetenskapliga belägg ansåg LeMaitre inte bara vara direkt fel, utan även riskfullt. Vad skulle det i så fall innebära om teorin om en ”big bang” blev överbevisad?

Problemet med tro kontra vetande fokuserar att de båda kontrahenterna ibland vill uttala sig om samma sak. Det klassiska exemplet är bibelberättelsen om att jorden och dess invånare — ja, hela universum — skapades på sex dagar, medan naturvetenskapen håller sig till evolutionen och ett mycket längre händelseförlopp. Om någon av dem har rätt, så måste den andra ha fel. Både präster och vetenskapsmän söker på sitt sätt efter sanningen. Men om vi skall tro

fysikern och vetenskapsfilosofen Karl Popper finns det en viktig skillnad mellan religion och vetenskap, eller metafysik och vetenskap som Popper ofta säger.

Vetenskapsfilosofi

Popper presenterar sin kritiska rationalism bland annat i *Conjectures and Refutations* (1963) och *Objective Knowledge* (1972). Enligt honom konstruerar vetenskapen — såväl natur- som samhällsvetenskap — hypoteser som går att testa empiriskt i verkligheten, medan när metafysik — där religion ingår — påstår något är det inte alltid möjligt att testa om det verkligen är så. För vetenskapliga hypoteser finns alltid risken att de visar sig felaktiga. En vetenskaplig hypotes har alltid två möjliga utfall: ett som visar att hypotesen är riktig, ett annat utfall som visar att hypotesen var fel. Så är det inte alltid med religion: de yttersta postulaten går inte att testa. Vi kan till exempel inte lägga fram en vetenskaplig hypotes om Guds existens. När religion och vetenskap uttalar sig om samma sak går ofta den religiösa ståndpunkten inte att pröva vetenskapligt.

Men här finns även en annan skillnad mellan tro och vetande. Enligt Popper finns det en sanning som forskare söker efter med vetenskapliga medel. Men en vetenskapsman kan aldrig vara säker på om man funnit sanningen. Det kan alltid komma nya data eller en annan teori som visar att det man tidigare trodde inte visade sig hålla. Vetenskaplig kunskap är därför alltid provisorisk. Religion brukar däremot inte ha samma ödmjukhet, utan levererar istället

den yttersta sanningen.

Medan vetenskapen söker efter sanningen, men inte är säker på att ha funnit den, anser religionen att den har sanningen. Detta kan tyckas vara ytterligare en motsättning mellan tro och vetande, men istället bidrar Poppers resonemang med en lösning på problemet. En religiös forskare som kommer fram till en vetenskaplig lösning som skiljer sig från den egna trosuppfattningen kan tänka att det här löser sig så småningom. Antingen kommer det fram nya data eller en ny teori som löser skillnaderna, eller så kan den nya vetenskapliga kunskapen hjälpa oss att förstå det religiösa budskapet bättre.

Återigen kan Bibelns skapelseberättelse tjäna som ett exempel. För det första kan en ny teori minska skillnaden mellan vetenskap och religion. Enligt Bibeln finns det en startpunkt för universum: i Första Mosebok står det om att det var "öde och tomt" och att jorden skapades. Den vetenskapliga teorin om "Big bang" stödjer som ovan nämnt detta. Detta är ett exempel på när vetenskapen närmat sig den religiösa ståndpunkten. Religionen kan således inspirera forskaren till upptäckter. Men sådana upptäckter kan inte förklaras med religion, utan bara med hjälp av vetenskapliga metoder.

Det är i detta ljus som vi kan förstå replikväxlingen mellan Albert Einstein och Niels Bohr. "Gud spelar inte tärning", sa Einstein och menade — till skillnad från Bohr — att allting hade en orsak och den yttersta orsaken var Gud. Bohr — som accepterade slumpmässiga samband i fysiken — replikerade: "Sluta upp och tala om för Gud vad han skall göra".

För det andra kan vetenskap revidera religiösa

tolkningar. I bibelberättelserna står det även att jorden skapades på sex dagar. I skenet av de senaste hundra årens forskningsresultat ter sig en sådan historia inte trovärdig. En troende kan därför resonera att budskapet i Bibeln inte handlar om att universum skapades på sex dagar, utan att det skapades av Gud. De sex dagarna kan istället ses som poesi, ett sätt att betona vikten av balans mellan arbete och vila, eller att någon en gång i tiden fick en uppenbarelse av hur jorden skapades och att uppenbarelsen höll på i sex dagar.

I diskussionen mellan forskare som Einstein och Bohr är det viktigt att notera att båda drog slutledningar strikt inom de vedertagna vetenskapliga metoderna. Ingen av dem drog in Gud i sin vetenskapliga argumentation, även om i alla fall Einstein lät sig inspireras av religionen. De kunde förstå och hålla med i kritiken av såväl sina egna som varandras teorier. Att forskare använder vedertagna vetenskapliga metoder innebär att de kan kommunicera med varandra, trots olika övertygelser. De kan därför bedöma andra forskares resultat utanför den egna personliga erfarenheten. Detta är en stor styrka med vetenskap.

Samhällsvetenskap

Det går att skriva en hel del om vetenskap och religion, speciellt angående naturvetenskap. Men mycket tyder istället på att det bland samhällsvetare kan finnas ett speciellt motstånd till att acceptera religion. Det finns en omfattande samhällsvetenskaplig tradition av att studera trosuppfattningar och hur de

uppkommer. När människors trosuppfattning studeras är förklaringarna aldrig övernaturliga. Inom samhällsvetenskapen kan inte en religion förklaras med en religiös uppenbarelse. Att avvika från det inomvärldsliga skulle strida mot de vetenskapliga grundantaganden som såväl samhällsvetare som naturvetare arbetar efter.

Det är bland samhällsvetare som teorierna om det moderna samhällets utveckling och den därmed ständigt ökande och irreversibla sekulariseringen har kommit fram och vuxit sig stark. Det är inte orimligt att många samhällsvetare inte bara antar att sekulariseringen tilltar utan även vill och hoppas att så är fallet (vilket framgår i Daniel Pals översikt *Seven Theories of Religion*, 1996). Det är i så fall ett exempel på att sekulär övertygelse inspirerar forskningen, eller i värsta fall ett exempel på att sekulär övertygelse får styra forskningsresultaten. Det sistnämnda vore ett olyckligt fall av att metafysik betraktas som vetenskap.

Religionens återkomst och frågan om sekulariseringens slut har fått mycket liten uppmärksamhet inom samhällsvetenskapen. De studier som presenteras missar vanligen det fundamentala att sekularisering är en process som sker över tid. Istället genomförs missvisande nog tvärsnittstudier (senaste exemplet är *Sacred and Secular* (2005) av Pippa Norris och Ronald Inglehart). Inom akademien verkar det som om strukturellt cementerade idéer gjort att när den teoretiska kartan inte stämmer med verkligheten gör det ingenting. Istället dominerar alltjämt teorier som förknippar såväl det moderna som det postmoderna samhället med sekularisering: religionens betydelse minskar för allt fler männi-

skor inom allt fler samhällsområden. Men inom det samhällsvetenskapliga paradigmet hopar sig anomalierna.

Sekularisering

I ett försök att relatera utvecklingen i samhället till samhällsvetenskapen har jag samlat en forskargrupp vars gemensamma studier presenteras i boken *Religion och politik* (2005). Det är egentligen inte några märkvärdiga upptäckter som görs, snarare är det slutsatsen som är svår att smälta för många i forskarvärlden: sekulariseringen kan gå mot sitt slut. För det första tycks sekulariseringen i huvudsak vara ett europeiskt fenomen. I resten av världen — i både industriländer och u-länder — frodas såväl religion som sambandet mellan religion och politik. För det andra är det möjligt att vi även i Europa kan skönja sekulariseringens slut.

Vad menas med att sekularisering i huvudsak är ett europeiskt fenomen? Statsvetaren Jeff Haynes hävdar i *Religion in Global Politics* (1998) att religion är centralt i utomeuropeiska länders politik och att religionens politiska betydelse snarare ökar än minskar. Hans slutsats bekräftas i boken *Religion och politik*. Där framkommer att religion motiverar terroristgrupper till våldshandlingar. Terrororganisationer är inte isolerade företeelser som saknar stöd hos befolkningen. Det i västvärlden terrorstämplade Hamas har till exempel opinionismässiga framgångar i Palestina på bekostnad av Fatah, den avlidne Arafats parti. I andra länder än Palestina vinner betydligt fredligare islamistiska partier också terräng. Dessutom ökar antalet islamiska

länder där staten bestämt att den islamiska lagen sharia skall vara allmän lag.

Religion är också kopplat till politik i moderna västländer utanför Europa. Det framgår med stor tydlighet efter de senaste presidentvalen i USA. Religionens betydelse i USA kretsar till stor del kring kristna högern. Deras mobilisering av vita konservativa protestanter innebär att religion är viktigt på alla nivåer i amerikansk politik. Till exempel har president Bush själv, och ledare för kristna högern, presenterat idéer om Irakkriget som liknar heligt krig.

Mycket av politiken utanför Europa är svår att förstå i det sekulariserade svenska samhället. Sverige är ett av världens mest sekulariserade länder. Sedan andra världskriget har andelen svenskar som någorlunda regelbundet besöker gudstjänster mer än halverats. När svenska staten utreder för religionen centrala frågor som liv och död finns bara fragment av kristet tänkande representerat. När kristdemokratiska partier i Sverige och i Europa skall vinna röster måste de i allt större utsträckning välja bort sin ursprungliga religiöst präglade politik till förmån för vad som kan locka relativt sekulära, konservativa väljare.

Sakralisering

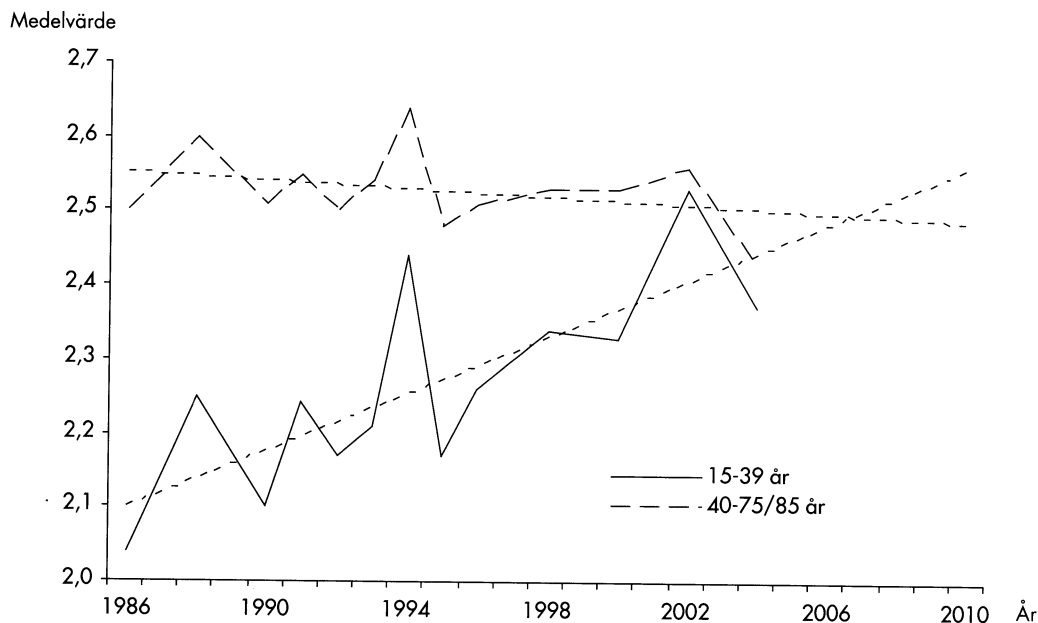
Men är det möjligt att även den europeiska sekulariseringen går mot sitt slut? Det finns tecken på motsatsen till sekularisering till och med i det starkt avkristnade Sverige, men dessa är ofta sporadiska och spridda iakttagelser utan någon starkare förankring i samhällsvetenskapliga metoder. Systematiska studier som visar på ett

ökat religiöst intresse över tid är däremot sällsynta. Men genom att analysera systematiskt genomförda frågeundersökningar av representativa urval av den svenska befolkningen är det möjligt att notera en religiös förändring i det postmoderna Sverige som är raka motsatsen till sekularisering; en *sakralisering*.

Sedan år 1986 har SOM-institutet vid Göteborgs universitet minst vartannat år frågat ett representativt urval av den svenska befolkningen *Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?* Svarepersonerna har bland annat kunnat ta ställning till hur viktig *frälsning* är genom att placera sig på en femgradig skala från *inte alls*

Hur viktigt är frälsning för Dig?

En femgradig skala från "inte alls viktigt" (1) till "mycket viktigt" (5) år 1986–2004 (medelvärde)

Kommentar: Frågan löd: *Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?* varefter bland annat *Frälsning* nämndes. Svarsmöjligheterna var *Mycket viktigt* (kod=5), *Ganska viktigt* (kod=4), *Varken viktigt eller oviktigt* (kod=3), *Inte särskilt viktigt* (kod=2) och *Inte alls viktigt* (kod=1). Mellan år 1986–1991 var den övre åldersgränsen i SOM-undersökningarna 75 år, mellan år 1992–1999 var den övre åldersgränsen 80 år och från och med år 2000 var den övre åldersgränsen 85 år. De raka linjerna är tendenslinjer som markerar den genomsnittliga utvecklingen över tid.

viktigt (1) till *mycket viktigt* (5).

Jag har delat upp de svarande i två åldersgrupper. En yngre grupp som är mellan 15–39 år gamla, en äldre grupp som är 40 år och äldre. Därefter har jag beräknat medelvärdet på hur viktigt respektive åldersgrupp ansåg att frälsning var åren 1986–2004. Resultatet — som bygger på svar från 19.710 personer — presenteras i diagrammet ”Hur viktig är frälsning för dig?” (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls *Lyckan kommer, lyckan går*, 2005, för uppgifter om SOM-undersökningarnas utformning och genomförande,).

Det framgår att den äldre gruppen tenderar att tycka att frälsning är viktigare än den yngre gruppen, vilket vid första anblicken tycks stödja tanken om en pågående sekularisering. Men analysen visar även ett överraskande resultat. Från år 1986 och framåt tenderar vikten av frälsning att öka i den yngre gruppen. I den äldre gruppen uppges frälsning vara ungefär lika viktigt under hela den undersökta perioden. Ökningen i den yngre gruppen har varit så stor att det vid de senaste undersökningstillfällena år 2002 och 2004 inte fanns någon statistisk signifikant skillnad mellan åldersgrupperna. Oavsett åldersgrupp uppfattades frälsning som ungefär lika viktig.

Hur skall resultaten tolkas? Vad de svarande exakt menar med frälsning är inte klart. Det finns sannolikt stora skillnader mellan en del svarspersoners uppfattning om frälsning jämfört med till exempel en pingstpastors. Det är ändå rimligt att betrakta den ökande betydelse som människor under 40 år sätter på frälsning i ett brett perspektiv. Det ökande intresset rör i så

fall inte bara begreppet frälsning, utan istället religiösa värden och religion överhuvudtaget. Människor under 40 år har blivit allt mer intresserade av religion.

Kurvorna om vikten av frälsning är ojämna, framförallt för den yngre gruppen. Det beror till stor del på att människor reagerar med ökat religiöst intresse vid stora och tragiska olyckor. Tydligast utslag ger färjan Estonias förlisning år 1994 och terrorattacken den 11:e september med efterföljande krigslarm. Det är rimligt att översvämningskatastroferna i Sydostasien också påverkar det religiösa intresset.

Varför?

Varför har den en gång självklara tanken om en fortgående sekularisering fått problem även i den europeiska kontexten? Något klart och enhetligt svar på denna fråga finns inte. En del religionssociologer med Rodney Stark i spetsen menar att sekulariseringen alltid överdrivits, måhända på grund av normativa orsaker — forskarna har själva förordat det sekulära samhället. Istället för en sekularisering eller sakralisering menar dessa sekulariseringskritiker att människan alltid har ett religiöst behov, men att utbudet som tillfredsställer detta behov förändras. Det är denna förändring som missförstås och kallats för sekularisering.

Under antagandet att den religiösa efterfrågan i huvudsak är konstant är det även möjligt att värdet av religiösa värden ökar när utbudet av religion minskar. Detta skulle till exempel förklara att frälsning uppfattas som allt viktigare i de generationer som vuxit upp i det sekulari-

serade svenska samhället (för en mer utförlig argumentation, se Magnus Hagevis *Religiositet i Generation X* som publicerades i *Spår i framtiden*, 2002).

Bland annat den ovan nämnde Jeff Haynes menar i Zygmunt Baumans efterföljd att samhällets modernisering kommit in i ett postmodernt skede där människor upplever en avsaknad av all form av sanning, struktur, mening, innehåll, tillhörighet och mål. Det postmoderna samhället leder istället ofta till konsumtion där individen ständigt jagar höjdpunkter att fylla livet med, medan existentiella frågor om till exempel livets mening eller döden förblir obesvarade. Det postmoderna samhällets totala subjektivitet innebär till exempel svårigheter att sträva efter rättvisa, då det är ovisst vad som skall ses som rättvist. Alla försök att precisera vad som är rättvisa kan bestridas som subjektiva och flyktiga antaganden. I brist på en sådan normativ struktur — i detta tomrum — återkommer religionen. Människan antas i och med religionen ha möjlighet att välja bort kaos till förmån för kosmos. Individen får därmed en identitet som ger livet innehåll samt en människa mening och tillhörighet.

Vad har då denna religiösa förändring med politik att göra? Det vet vi ännu inte. Men det inträffar sällan en religiös förändring som inte påverkar andra samhällssektorer, framförallt politik och det tycks redan gjort vissa ministrar i regeringen oroad. Det ökande religiösa

intresset uppmärksammar en rad samhällsvetenskapliga frågeställningar. Vad beror det ökade religiösa intresset på? Hur djup och omfattande är sakraliseringen? Sker sakralisering på andra håll i Europa?

Den kanske viktigaste frågan är om Europa kan kvarstå som en ensam bastion för sekularisering eller om vi står inför en sakralisering i Europa? Det får framtiden utvisa. Vad vi kan anta är att en religiös förändring ofta också innebär en politisk förändring.

Att religion har en plats i det moderna samhället är tydligt. Men det är lika tydligt att de nya forskningsrönen om religionens roll i samhället lämnar flera obesvarade frågor som påkallar fortsatt forskning. En sådan forskning måste i större utsträckning vara teoriprovande, inte teorianvändande. Med det menas att en allt större del av den samhällsvetenskapliga forskningen om religion måste testa om sekularisering faktiskt äger rum, inte bara utgå från ett antagande om att sekulariseringen är självklar.

Men mer akut är att religionens roll ställer krav på samhällsorienterad undervisning. Undervisningen kan knappast utgå från att samhällets modernisering leder till sekularisering. Sådana antaganden bör behandlas på ett mer kritiskt sätt än vad som är fallet i dagens undervisning i grund-, gymnasie- och högskola. Att bedriva samhällsvetenskaplig utbildning utan att beakta religion är en allvarlig och alldeles för vanlig brist i dagens undervisning.